

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКОГО ВИМІРУ

УДК 340

*Юлія Володимирівна Андрущакевич,
кандидат юридичних наук*

КОНКРЕТИЗАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

На сучасному етапі розвитку Української держави й суспільства проблема забезпечення прав і свобод людини набуває особливого значення. Суть цієї проблеми полягає у недостатньому їх забезпеченні, що виявляється як у певних складнощах у практичній реалізації деяких прав і свобод через абстрактність норм, закріплених у Конституції України, так і в незадовільному стані їх захищеності. Гарантії прав і свобод людини є системою конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективна реалізація людиною своїх прав та свобод, їхня охорона і захист у разі правопорушення, їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони й захисту суб'єктивних прав та свобод. Необхідність конкретизації правових норм як гарантії прав та свобод людини є значною: це і загальність законодавчих актів, і недосконалість правових норм через недосконалість законодавчої техніки, і специфіка кожного конкретного випадку.

У сучасній юридичній літературі проблематику, пов'язану з дослідженням конкретизації правових норм як гарантії прав та свобод людини, навряд чи можливо вважати достатньо вивченою. Аналіз уже існуючих досліджень надає можливість дійти висновку, що їхні автори аналізують лише деякі аспекти феномена конкретизації правових норм. На жаль, в українській як галузевій, так і теоретичній правничій науці комплексні праці, присвячені конкретизації правових норм, фактично відсутні, а існуючі не містять всебічного дослідження такої проблематики і торкаються лише окремих аспектів цього правового явища.

Метою цієї статті є обґрунтування сутності та особливостей конкретизації правових норм як гарантії прав та свобод людини.

Абстрактність, загальність правових норм, оціночний характер багатьох понять і техніко-юридичних засобів на тлі інтенсивного розширення сфер правового регулювання зумовлює необхідність постійної та багатосторонньої конкретизації чинних нормативно-правових актів. У сучасній теорії права конкретизація є однією з актуальних і складних проблем, від вирішення якої залежить захист прав та свобод людини. Метою конкретизації правових норм як гарантії прав і свобод людини є впорядкування та узгодження конкретного кола суспільних відносин.

Конкретизація правових норм є багатоаспектним, загальноправовим феноменом, що охоплює своєю дією різні сфери права та має специфічні ознаки.

Об'єктом конкретизації є норма права. Безпосереднім об'єктом конкретизації вона є лише за умови, якщо у процесі практичного застосування вирізняється своєю невизначеністю, тобто викликає складність при застосуванні через різні дефекти. Зазначена невизначеність полягає у багатозначному абстрактно-загальному характері норми, змістовно-смісловій невизначеності, нечіткості норми, особливо щодо оціночних понять, наявності регулятивно-змістовних прогалин, вміщених у нормі права. Таким чином, об'єктом конкретизації є правозастосовна невизначеність змісту норми законів та інших нормативно-правових актів, що втілюється у згаданих вище конкретизовано-деталізованих об'єктах – багатозначних абстрактно-загальних нормативних положеннях, прогалинах, оціночних поняттях, а також у протиріччях, у системному змісті законів та інших нормативно-правових актів, які у більшості випадків регулюють права та свободи людини.

Предметом конкретизації правових норм є окрема ознака або елемент структури норми права. Об'єкт та предмет конкретизації правових норм визначають її смислове значення, призначення і природу. Однак при цьому слід звернути увагу на деякі уточнення.

По-перше, хибною є думка про те, що об'єктом конкретизації є дефектна або помилкова норма права. Це може бути «дієздатне» правило, яке: а) втратило з будь-яких причин актуальність або виявилось неадекватним соціальним реаліям через повільність правотворчої процедури; б) суперечить іншому

(більш новому) правилу, а тому є не доцільним у сучасних суспільних умовах; в) не забезпечило або вичерпало ресурси для реалізації (матеріальні, фінансові); г) виявилось недіючим у зв'язку з імплементацією норми міжнародного права; ґ) припинено у зв'язку зі своєю неефективністю чи у зв'язку з реорганізаційними або реформаційними подіями.

Враховуючи викладене, хибно тлумачити конкретизацію правових норм як виключно засіб удосконалення норми права. В окремих випадках це дійсно так, але для загального визначення конкретизації буде не точним.

По-друге, предметом конкретизації правових норм є не вся сукупність ознак та елементів норми права, а лише окремі з них. Конкретизація націлена на техніко-юридичну корекцію (уточнення) змісту (розширення або звуження), а не на форми правової норми. В останньому випадку відбувається прийняття нової норми, яка змінює попередню.

У вузькому розумінні існує три основні засоби, що використовуються при здійсненні конкретизації: зміна, доповнення та виключення, які застосовуються до окремого елемента норми, а не до норми загалом. Так, коло суб'єктів, реалізуючи правову норму, може завдяки конкретизації зменшуватися, збільшуватися або обмежуватися.

По-третє, дуже складно погодитися з тими науковцями, які відносять конкретизацію виключно до другорядних засобів [1, с. 77]. Дійсно, конкретизація правових норм – це процес, у якому присутня вихідна норма, що конкретизується, та інструментальна, конкретизуюча норма. Однак необхідність конкретизації норм права часто виникає одночасно з прийняттям вихідної норми. Прикладами є нормативно-правові акти, які мають у своїй структурі розділи, присвячені загальним положенням та конкретним інститутам. Таку структуру має Конституція України. У розділі 1 ст. 8 зазначено, що державна влада в Україні здійснюється органами законодавчої, виконавчої та судової влади. Ця норма конкретизується у розділі 4 «Верховна Рада України», у розділі 5 «Президент України», розділі 6 «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади», у розділі 8 «Правосуддя» [2, с. 4].

Не завжди можливо в нормах права повністю викласти всі сторони тих чи інших відносин. Іноді це навіть небажано, оскільки закон повинен абстрагуватися від індивідуальності. Розпорядження правової норми у більшості випадків містять типові ознаки суспільних відносин, відображають їхні властивості, беруть та узагальнюють головне, основне, абстрагуючись від несуттєвого, нетипового. Тому законодавець викладає юридичні норми найчастіше у загальній нормі, надаючи, тим самим, компетентним органам влади повноваження конкретизувати їх.

Б. Єбзєєв вказує на необхідність конкретизації конституційних прав людини, яка повинна здійснюватися шляхом деталізації правомочностей суб'єктів, встановлення процесуальної форми і засобів їх здійснення [3, с. 7]. На думку вченого, об'єктом конкретизації є конституційна норма, яка закріплює право людини на судовий захист, а конкретизація спрямована на техніко-юридичне коригування, тобто уточнення і розвиток її змісту у нормах галузевого законодавства. У результаті конкретизації зміст галузевих процесуальних норм, що встановлюють зазначені суб'єктивні процесуальні права, зумовлюється змістом конкретизуючої конституційної норми, яка закріплює право на судовий захист.

Не менш важливим є міркування І. Сенякіна, який стверджує, що сутність конкретизації правових норм як гарантії прав та свобод людини полягає у формуванні правових приписів, що розвивають й уточнюють зміст загальних положень законодавчих актів, спрямованих на регулювання конкретних суспільних відносин і меж окремих видів суспільних відносин [4, с. 146].

Вчені, які досліджують феномен конкретизації правових норм, стверджують, що зазначений феномен є способом досягнення завершеності правового регулювання [5, с. 172].

Конкретизація правових норм як гарантія прав та свобод людини визначає межі можливої поведінки особи, за які неможливо виходити, тому що порушується межа свободи іншої особи, відбувається втручання у сферу прав іншого суб'єкта [6, с. 171]. Завдання, які вирішуються у процесі конкретизації правових норм, полягають у встановленні меж конкретної можливої поведінки суб'єкта, наповненні її (поведінки) новим змістом, захищенні від протиправного втручання інших суб'єктів та зобов'язання винних до відновлення порушеної межі. Якщо зазначений механізм не спрацьовує, то між учасниками правових відносин виникають певні неузгодженості, суперечності, що не дають змогу задовольнити свій життєвий інтерес, використовувати соціальні блага. Це призводить до суперечностей між учасниками відносин, конфліктності ситуацій, що порушують права та свободи людини, а в окремих випадках й суспільства.

У процесі здійснення конкретизації правових норм використовуються як правові, так і неправові засоби. Зрозуміло, що у сфері права неможливо обійтися без таких засобів, які так чи інакше пов'язані з правом і виконують роль основного інструментарію у їх реалізації. Такими засобами вважаються норми права, правові відносини, права та обов'язки, юридично значущі документи та вчинки, індивідуально-правові вказівки, розпорядження, правова свідомість, акти конкретизації права. Всі вони по-

ходять від права та є явищами права [7, с. 110]. Тому, характеризуючи конкретизацію правових норм, слід вести мову про поєднання правових і неправових засобів здійснення. Так, одночасно зі складанням протоколу про адміністративне правопорушення або винесення постанови про визнання підозрюваним особою, яка є учасником конкретного процесу, роз'яснюються його права та обов'язки, сутність вини, протиправних дій та можливі негативні наслідки. Таким чином, одночасно з фіксацією юридично значущих дій або рішень використовується інформування суб'єкта, що є неправовим засобом і не тягне для суб'єкта правових наслідків. Також можуть бути використані організаційні або виховні засоби, які у поєднанні з правовими дають змогу досягнути певної мети. Наприклад, поряд із посиленням роботи патрульно-постової служби поліції використовуються такі засоби, як інформування населення про стан правопорядку у районі та надання рекомендацій на випадок протиправних посягань на майно громадян. З метою попередження правопорушень в умовах виробництва можуть вживатися не тільки заходи посилення контролю за трудовою дисципліною, а й роз'яснення необхідності збереження майна, можливості негативних наслідків, що теж являє собою елемент виховної роботи.

Сутність процесу конкретизації правових норм як гарантії прав та свобод людини полягає у двох аспектах:

а) об'єктивному як об'єктивне втілення у практику припису загального характеру, сформульованого в абстрактній формі. Оскільки об'єктом конкретизації є юридичні норми зі значним рівнем загальності та абстрактності особливість конкретизації як процесу уточнення норми права визначається особливостями об'єкта конкретизації норми права. Норми права не належать до матеріальних, речових об'єктів, вони мають значний загальний та абстрактний рівень і не стосуються безпосередньо конкретного суб'єкта. У процесі конкретизації здійснюється уточнення норми, спираючись на зміст основної загальної норми права та шляхом конкретизації правових норм утворюється нова норма, що конкретизує зміст абстрактної норми права. Г. Шершеневич вважав, що правовідносини породжуються об'єктивною нормою не шляхом відволікання від спостережних випадків, а шляхом виведення з загального правила, яке кимось встановлене та пізнане [8, с. 274–275];

б) суб'єктивному як процес вибору оптимального варіанта поведінки особою, відповідно до якого здійснюється регулювання відносин у конкретній життєвій ситуації. Так, конкретизація правових норм надає можливість досягти розуміння суб'єктам прав та обов'язків у кожній конкретній ситуації, у якій вони здійснюють діяльність, що дасть змогу отримати результат із найменшими затратами зусиль і часу. У процесі цієї діяльності деякі правові норми виявляють найбільшу ефективність, інші взагалі не реалізуються, виявляються прогалини, суперечності, колізії у праві.

Конкретизація правових норм є пізнанням, через яке можливо проникнути, заглибитися у зміст норм права, одержати відомості, що відображають їхній зміст. Такими є знання про зовнішні форми життя, зв'язки й опосередкування норм права, до яких відносяться:

По-перше, мовна форма конкретизованої норми права;

По-друге, норми права є частиною правової системи, а кожна правова норма виявляється у зв'язках з іншими нормами. Ці зв'язки впливають на зміст загальної норми права та враховуються у процесі конкретизації;

По-третє, норми права мають свій генезис (походження), знання про який використовуються при конкретизації;

По-четверте, загальні норми права реалізуються у діях, поведінці суб'єктів, що перебувають у визначеній соціальній сфері. На поведінку цих суб'єктів впливає багато соціальних факторів (політика, правосвідомість, мораль). У процесі регулювання суспільних відносин норми права взаємодіють з цими факторами. І знання про такі зв'язки використовуються у процесі конкретизації правових норм.

Однією з найважливіших властивостей конкретизації правових норм як гарантії прав та свобод людини є її здатність здійснювати роль регулятора конкретних суспільних відносин. Саме у цьому полягає і соціальне призначення конкретизації правових норм.

На нашу думку, конкретизація правових норм як гарантія прав та свобод людини може характеризуватись як процес: 1) за допомогою якого забезпечується загальний стабільний порядок у суспільних відносинах; 2) завдяки конкретизації правових норм досягається визначеність, точність у змісті суспільних відносин; 3) конкретизація правових норм забезпечує можливість законних активних дій людини, оскільки вона перешкоджає незаконним втручанням у сферу її правомірної діяльності за допомогою механізмів юридичної відповідальності та інших примусових заходів; 4) конкретизація правових норм забезпечує оптимальне поєднання свободи і прав людини у суспільстві.

Таким чином, конкретизація правових норм як гарантія прав та свобод людини покликана розкрити положення загальних норм, враховуючи умови, місце, час, суб'єктів та особливості різновидів суспільних відносин. У зв'язку з цим виникає взаємозалежність правових приписів: одні встановлюють

загальні правила, інші уточнюють конкретні деталі регулювання суспільних відносин із метою переведення абстрактного змісту юридичних норм, що регулюють права та свободи людини, на більш конкретний рівень за допомогою логічних операцій обмеження обсягу вміщених у цих нормах понять.

Використані джерела

1. Поленина С. В. Качество закона и эффективность законодательства / С. В. Поленина. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1993. – 56 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/254k/96-вр>
3. Эбзеев Б. С. Толкование Конституции Конституционным Судом Российской Федерации: теоретические и практические проблемы / Б. С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 5–12.
4. Сенякин И. Н. Конкретизация как форма проявления принципа федерализма российского законодательства / И. Н. Сенякин // Конкретизация законодательства как технико-юридический прием нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики : материалы Междунар. симпозиума (г. Геленджик, 27–28 сентября 2007 г.). – Н. Новгород : Нижегород. акад. МВД России, 2008. – С. 162–172.
5. Недбайло П. О. До питання про деталізацію і конкретизацію соціалістичних правових норм / П. О. Недбайло // Питання теорії і практики радянського права. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – Вип. 4. – С. 171–176.
6. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории) / В. В. Лазарев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 206 с.
7. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Городец, 2003. – 544 с.
8. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : учеб. пособие : в 2 т. / Г. Ф. Шершеневич – по изданию 1910–1912 г. – М. : Юридический колледж МГУ, 1995. – Т. 2. – Вып. 2-4. – 362 с.

Андрущакевич Ю. В. Конкретизація правових норм як гарантія прав і свобод людини

У статті досліджується необхідність конкретизації правових норм як гарантії прав і свобод людини. Визначаються межі та критерії конкретизації правових норм як засобу гарантії прав і свобод людини.

Ключові слова: конкретизація правових норм, право, права та свободи людини.

Андрущакевич Ю. В. Конкретизация правовых норм как гарантия прав и свобод человека

В статье исследуется сущность конкретизации правовых норм как гарантии прав и свобод человека. Даются критерии необходимости конкретизации норм права, как гарантии прав и свобод человека.

Ключевые слова: конкретизация, право, права и свободы человека.

Andrushchakevych Yu. Concretization of legal norms as a guarantee of human rights

In this article investigate the nature concretization, as an important aspect of as a guarantee of human rights. Some criteria for appropriate specification of the law.

Key words: concretization, law, human rights.

УДК 347.1

*Валерія Констянтинівна Антошкіна,
доцент кафедри економіки та управління
ДВНЗ «Університет банківської справи»,
кандидат юридичних наук*

ГНОСЕОЛОГІЧНА ПРИРОДА ТЛУМАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Тлумачення норм права передусім пов'язано як з об'єктивними, так і суб'єктивними факторами соціальної дійсності, зокрема виявленням об'єктивного характеру категорій і понять цивільного права як предмета наукового пізнання і діяльності. Правильне розуміння об'єктивних і суб'єктивних явищ у праві, з'ясування діалектичної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, що обумовлюють інтерпретацію права, дасть змогу сформувати більш повну і, головне, правильну картину правової реальності. Ці аспекти обумовлюють актуальність тематики дослідження.

Гносеологічна природа тлумачення висвітлена у працях таких учених, як С. Алексєєв, С. Бошно, А. Гермашев, В. Годик, О. Николайчук, Ю. Тодика, З. Юдін та ін.

Спроби визначення загальних правил юридичної герменевтики почалися ще в дореволюційний період у працях К. Анненкова, Е. Васильовського, А. Завадського, М. Капустіна, Л. Петражицького, Г. Шершеневича та ін. Під час революційних подій питання юридичної герменевтики втратили своє наукове і практичне значення. У радянський період юридична герменевтика як комплекс розуміння, тлумачення і застосування правових текстів не розглядалася і навіть заперечувалася. На сучасному етапі юридична герменевтика – це напрям правознавства, що нещодавно почав розвиватися.

Деякі автори навіть отожднюють тлумачення і герменевтику. Наприклад, В. Томін під герменевтикою розуміє термін, що означає мистецтво роз'яснення, аналіз тексту [1, с. 59]. При цьому він наводить його як термін, що позначає схожий із тлумаченням процес.